

Trys Jono Aisčio straipsniai

Redakcinės pastabos

Publikuojami trys iki šiol neskelbti Jono Aisčio tekstai iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriaus (LLTI BR) – du autografai ir vienas autorinis mašinraštis. Tai tik maža dalis netyrinėto ir nepublikuoto šio rašytojo archyvinio palikimo, kurį bibliotekai 2003–2004 m. perdavė jo našlė Aldona Grajauskaitė-Aistienė. Šia publikacija siekiama praplėsti žinias apie Aistį publicistą ir literatūros žinovą, kuris net juodraštinuose tekstuose išlaikė jam būdingas stiliaus ypatybes.

Nė vienas iš trijų tekstų nedatuotas, tačiau iš konteksto nuorodų galima apytikriai spėti jų parašymo laiką. Straipsnis „Kas geriau – menas ar amatas?“ (LLTI BR, F 100–359; trys 21x13,5 cm formato juodu rašalu vienoje pusėje prirašyti liniuoto sąsiuvinio lapai; šis šaltinis toliau pastabose žymimas santrumpa A1) rašytas veikiausiai 1940 m. pirmoje pusėje. Pastarąjį spėjimą turėtų patvirtinti virš antraštės esantis parašas „J. Aistis“, įrašytas tuo pačiu braižu ir rašalu, kaip ir visas tekstas. Šį pseudonimą rašytojas pasirinko „Antrojo pasaulinio karo metais, įstrigęs Prancūzijos Alpėse“¹, jis pradėtas sistemingai vartoti būtent 1940 m. Straipsnyje A1 atsispindi nepriklausomos Lietuvos respublikos laikų aktualijos: meno komercializacija, religinės dailės skurdėjimas, polemika dėl modernistinio meno primityvių formų, provincijos (sodžiaus) kultūrinio gyvenimo pokyčiai, grynojo („muziejinio“) ir taikomojo meno skirtis. Straipsnio tema – ne tiek antrašėje akcentuojamas, nuo Aristotelio *Poetikos* laikų svarstomas meno ir amato santykis, o menininko požiūris į savo darbą, jo etinės laikysenos klausimas. Poleminiame tekste, kuris savo tonu artimas prieškarinėse *Literatūros naujienose*, *Naujojoje Romuvoje* ar *Akademiškai* skelbtoms Aisčio eseistinėms replikoms, nėra jokių užuominų apie staigius politinius pokyčius šalyje.

„Nepriklausomos Lietuvos rašto apžvalga“ (LLTI BR, F 100–362; keturi 27x10,5 cm formato, smulkiai juodu rašalu vienoje pusėje prirašyti plono po-

1 Vytautas Kubilius, *Jonas Aistis: Gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 15.

periaus lapai; šaltinis toliau žymimas A2) buvo rašoma aiškiai suvokiant, kad svarbus lietuvių literatūros etapas yra neabejotinai pasibaigęs ir kad „šių metų birželį“ įvykęs perversmas lemsiąs reikšmingus padarinius kultūrai. Jis taip pat pasirašytas J. Aisčio pseudonimu. Poetas ir literatūros kritikas, pats aktyviai dalyvavęs 4-ojo dešimtmečio kultūriniame gyvenime, stengėsi apibrėžti objektyvų santykį su šio laikotarpio literatūra, apibendrinti svarbiausius jos istorijos faktus, prisidėti prie „kanono“ kūrimo. Nėra aišku, kas buvo šio straipsnio adresatas – galbūt JAV lietuvių spauda, su kuria rašytojas bendradarbiavo apsistojęs nacių okupuotoje Prancūzijoje (karo metais jo publikacijos pasirodydavo Klivlando lietuviškame dienraštyje *Dirva*), o galbūt Aistis ketino jį skelbti kurioje nors lietuvių literatūros antologijoje (nepamirština, kad sudėtingu 1940–1944 m. laikotarpiu jis daug bendravo su Nicos apylinkėse įsikūrusiais Lietuvos diplomatais ir kultūrininkais Jurgiu Savickiu, Antanu Liutkumi, Petru Klimu, ir iš šių diskusijų galėjo kilti nemažai ambicingų sumanymų). „Raštas“ čia suprantamas kaip literatūrinė spauda, pirmiausia periodiniai leidiniai, kurių raida, autoriaus manymu, lėmė svarbius literatūros istorijos procesus, sudarė sąlygas lietuvių literatūros diferenciacijai pagal estetinę orientaciją ir ideologinius kriterijus. Natūralu, kad Aisčio pateiktoji apžvalga yra subjektyvi, joje esama tam tikro tendencingumo (pvz., sumenkinamas kairiųjų literatūrai vaidmuo); be to, joje daugelis reiškinių pernelyg supaprastinama. Šis straipsnis įdomus kaip konspektyvus mėginimas papasakoti Nepriklausomybės dvidešimtmečio literatūrinio gyvenimo istoriją iš tiesioginio dalyvio perspektyvos.

Trečiasis tekstas „Giliausia čionykščio lietuvių žaizda“ (LLTI BR F 100–1518; du 28x21,5 cm formato plono, permatomo popieriaus nenumeruoti mašinos lapai; sutartinis žymėjimas A3) rašytas neseniai persikėlus į Jungtines Amerikos Valstijas. Rašytojas, karo metus praleidęs pietų Prancūzijoje, o pirmuosius pokario mėnesius – sąjungininkų išvadotame Paryžiuje, į Niujorką laivu „Terry E Stephenson“ atplaukė 1946 m. sausį², tad jo emigracijos istorija buvo kitokia nei daugybės karo pabėgėlių, pokaryje apgyvendintų Jungtinių Tautų administruojamose stovyklose Vokietijoje ir Austrijoje. Tai, kad straipsnis galėjo būti rašytas ką tik įsisažmoninus, jog emigracija – ne laikina būklė, o visą tolesnę egzistenciją lemsiantis reiškinys, rodo pati kreipimosi į įtakingą JAV lietuvių laikraštį situacija: tarp savo kartos skaitytojų Lietuvoje išpopuliarėjęs poetas

2 *Ibid.*, p. 244.

ieškojo kontaktų su vietos bendruomenėmis, ragino išeivius uoliau dirbti tautinės kultūros labui, domėtis lietuviška spauda ir raštais, „reklamavo“ Amerikoje jau kelerius metus gyvenusį prozininką Antaną Vaičiulaitį, kuris aptariamuoju metu dar nebuvo sulaukęs išeivijos leidėjų dėmesio. Straipsnyje A3 užsimenama ir apie lietuvių kultūrinę veiklą pokarinėje Vakarų Europoje, tuometinius knygų leidybos centrus – Tiubingoną, Miuncheną, Romą.

Skelbiant tekstus palikta autorinė žodžių rašyba ir skyryba, atsižvelgta į braukymus ir priedašus virš eilučių. Aisčio rašysena gana aiški, net ir pribraukytos vietos daugeliu atvejų lengvai įskaitomos. Rankraštiniuose tekstuose (A1 ir A2) pasitaiko daug žodžių, kurių raidžių diakritiniai ženklai „nubyrėję“, gramatinės formos netaisyklingos. Stengtasi į visus nenorminius atvejus atsižvelgti, nes jie įrodo, kad šie tekstiniai dokumentai – tai svarbi ir išliekamąją vertę turinti parengiamoji medžiaga, apmatai, kuriuos autorius vėliau, radęs progą, būtų taisęs ir tobulinęs. Rašytojo kūrybinėje laboratorijoje idėjos ir įvaizdžiai dar nebuvo įgiję galutinio pavidalo. Teksto taisymai parodo individualią mąstymo kryptį; kita vertus, prieškarui įteisintų rašybos ir skyrybos taisyklių pažeidimo atvejai nėra nuoseklūs (pvz., greta dažno rašybos varianto *muzėjus* yra ir *muziejus*; diakritiniai ženklai praleidžiami taip pat nenuosekliai: greta varianto *mūsu* pasitaiko ir *mūsy*). Publikuojamuose tekstuose taisyimų, braukymų ir priedašų nėra itin daug, ir tai rodo, kad autorius arba buvo gerai apgalvojęs temą, kuria norėjo pasisakyti, arba kad tai nėra pirminiai, o tik paskutiniai išlikę straipsnių variantai.

Ten, kur manoma, kad skyrybos ženklo trūkumas per daug akivaizdus, stengiamasi nežymiai koreguoti tekstą, įterpiant pagal dabartines skyrybos taisykles reikalingą ženklą ir nurodant jį laužtiniuose skliaustuose (traktuojant kaip intervenciją į autentišką tekstą): [·], [–], [·:], [·;], [·]. Taip pat elgiamasi ir tais atvejais, kai mašinraščio eilutės gale lieka „nukąsta“ žodžio galūnės raidė ar skyrybos ženklas (tekste A3). Pasitaikantys tokio pobūdžio teksto ypatumai rodytų, kad tai teksto kalkinė kopija, o originali versija buvo išsiųsta į laikraščio redakciją.

Ženklaish „...“ nurodoma komentuojamo teksto atkarpos imtis; šiuo atveju – priedašai virš eilučių. Išbrauktos atkarpos žymimos dvigubais laužtiniais skliaustais: [[žodis ar frazė]], [[...]]. Iškilus teksto rišlaus suvokimo problemai, vieta, kurioje įvyksta staigus minties šuolis arba numanoma praleista nežinoma teksto atkarpa, pažymima ženklu [...]. Jei numanomas konkretus praleistas žodis, jis įrašomas tekste: [žodis]. Nurodomos lapo ribos ir jo eilės numeris: pvz., [l. 2], [l. 3] ir t. t. Retesni žodžiai, faktiniai netikslumai, sudėtingesni teksto pateikimo

atvejai aiškinami išnašose: nurodomi A2 straipsnyje minimų periodinių leidinių leidimo metai ir redaktoriai, trumpai apibūdinami platesniems skaitytojų sluoksniams menčiau žinomi kultūros veikėjai.

Už konsultacijas rengiant šią publikaciją esu dėkingas dr. Mikui Vaicekauskui.

MANFREDAS ŽVIRGŽDAS

JONAS AISTIS

Kas geriau – menas ar amatas?

Nenoriu nieko niekinti, o tuo labiau ką nors pažeisti, galop šios pastabos galėtų tikti ir platesniam mastui, bet kuklumo ir kitais sumetimais kalbėsiu tautiečių ratui. Menas šiandie siejamas tik su tapymo, kaišimo, piešimo ir raižymo darbininkais. Šio žodžio kilminės prasmės nežinau, lygiai nežinau jo senumo, ir kuria prasme jis buvęs žodyne pavartotas. Pakanka, jog jis mums verčia lotyniškąjį žodį ars. [[Menas ir amatas, jei nėra juodu giminingu kilme, tai prasme bus]] Menininkas ir amatininkas, jei ir neturi kilmės ryšio, tai prasme yra tolygus prancūzų artiste ir artisan (「pastarasis」 dar šešioliktoje amžiuje reiškė menininką mūsų nūdiene prasme). Žodžiai, mat, keičia prasmę; sakysime, mūsų senuose žodynuose žodis rašytojas reiškė raštininką ir vice versa. Ką gi[,] naujas gyvenimas[:] raštininko rolė buvo svarbesnė, jis buvo galingesnis, tai garbingesnį ir tinkamesnį 「vardą」 pasiėmė, nors raštininkas geriau tiktų darbininkui, kurs turi reikala su raštu, rašytojas gi: tas kur rašo, nežiūrint ką, nežiūrint kaip. Šiandie nieko jau nepadarysi: menininkas liks menininkas 「perrašo ar redaguoja」, o rašytojas – rašytojas.

Vadinasi, menas taurus amatas. Vienok, jei terminas taurus, tai jis ne vien duoda teisę pūstis, bet lygiai ir stato sąlygas tam taurumui palaikyti. Menininkai (jie dar ir dailininkai) gi šiais laikais geba peržengti kuklumo ribas. Aš čia pažinčiau labai talentingą skulptorių, vieną gabiausių Majolio³ mokinių. Skulptoriai mėgsta ir privalo daryti škicus. Vieną kartą matau jo parodoje gražiai įrėmintą sulankstytą popieriaus [[lapą]] 「gabalą」, tam [[lape]] 「popieriuje」 kažkas pieštuku pablevyzgota, kropščiai pasirašyta, pažymėta vieta ir laikas. Žodžiu, žmogus su kepure ir su batais lipa į dangų, nors dar trijų dešimtų metų neturi. Kažkoks liguistas veršmas muzėjun, nors nežino, kad ten mirtis. Žmonės taip dabar būriais menininkai, jog jei taip tęsis, tai reiks iškraustyti miestus, sukabinti ir sustatyti meno kūrinčius, ir džiaugtis. Vis dėl to tai yra meno išsigimimas, atitrūkimas nuo gyvenimo ir, svarbiausia, savo arogancija 「jis」 darosi svetimas ir nepatrauklus.

3 Aristide Maillol (1861–1944) – neoklasicistinės krypties prancūzų skulptorius, tapytojas ir grafikas.

Gera tatai dideliam ʽkrašteʽ, kur ir snobų skaičius didesnis, ir nusimanančiu taip pat. Tačiau mūsų menininkas neprivalo pamiršti, kur jis gyvena.

Aš nežinau, ar mūsų menininkai pastebėjo, bet mūsų butis katastrofiškai nuogėja. Rūpintojėlių nieks nedirba, stato nevalyvus cemento stulpus vietoj kryžių, verpstelės išnyko drauge su rateliais, žirgeliai nuo stogų ʽvisu savo ristumu nušokaʽ, stalai ir sėsiai ʽtapoʽ lygūs ir aštriai kampuoti, kaip Savivaldybės rūmai⁴. Kenčia tos vargšės alkūnės nuo aštrių kaip peilis kampų. Čia, prie- [l. 2] teliai, jau ne juokai, bet tragedija. Pažiūrėkite ʽsodžiausʽ žmonių aprangą, į ką jinai pavirto. Žodžiu visa butis eina [[kokion tai]] ʽkažikokionʽ prarajon. Visur nuoga, tuscia, skurdu. Menininkai gi visomis išgalėmis ir alkūnėmis veržias muziejun. ʽBet kas iš puikių muziejų, jei butis skurdžiai nuoga.ʽ

Kartoju, kad aš nenoriu savo amato girti, bet vis dėl to iš rašytojo, prieš kurį ir raštininkas išdidžiai ʽgaidžiuʽ sparną raižo, galėtų pasimokyti. Jis[,] žmogus[,] galėtų irgi pūstis, ir žengti į parnasą tvirtu žingsniu ir niekad nuo jo į mūsų vargo ir skurdo klonius nenusileisti, vienok jis rašo ne tik tai, kas jam pagal pašaukimą ir Dievo dovaną miela, bet neužmiršta ir juodo darbo: parašo į laikraštį, parašo pasiskaitymo sodiečiui, galop sustato [[kokį]] atsišaukimą; tiesa, kartais paima honorarą, bet ne visada. Gal kada tai ir buvo, bet aš negirdėjau, kad kada mūsų menininkas būtų taip spontaniškai nutapęs plakatą, mat, jam reikia užsakymo, konkurso, premijos, nes kitaip jis negali. Kai kas juokiasi iš Mahometo stebuklo, o jis labai pamokinantis: jei kalnas šaukiamas neklauso, tai reikia eiti prie jo. Rašytojo kuklumas dažnai išnaudojamas: laikraščiuose jį trumpina, taisyso, ir visi jie kenčia kantriai, visi – nuo Mažvydo iki Maironio – nesiskundžia. Sakykite, jei jums kas paveikslus ir skulpturas taisytų pagal savo norus, jei dėtų dažus pagal savo skonį, jei paveikslą raižytų pagal rėmus, argi nepakeltumėte jūs liarmo, ar gvoltu nešauktumėte. Rašytojas gi tyli ir dirba, be to, ne save galvoj turiau[,] – žengia į priekį. Jie visi, pamatę reikalą, instinktyviai ir spontaniškai meta savo aukštąjį meną ir puola ten, kur skauda ir dega, ir nepasakyčiau, kad nuo to kenčia jų menas ar asmuo.

Naujos sodybos dygsta, pauperiai⁵ nyksta, o su jais ir mūsų sodiečių sienos nuogėja. Dailininkai gi kopijuoja dažais, paišeliu ir kaištuku kančias ʽirʽ labai labai abejotinos meniškos vertės liaudies raižinius. Ką aš sakau? Jie turi vertę,

4 Kauno apskrities savivaldybės rūmai (architektas Vytautas Landsbergis-Žemkalnis), pastatyti 1932–1934 m. funkcionalizmo stiliumi.

5 Vargšai, skurdžiai.

jie mums brangūs, mūsų turtas ir tradicija. Tik smerktinas tas mūsų daugelio jaunųjų aklas kopijavimas. Ir tas, pasakyčiau, „noras“ nemokšą, bet nuoširdų amatininką visame kame pralenkti: linijų grubume ir nevalyvume. Kartas nuo karto tenka pamatyti šaržas, paišinėlis, bet, Dieve Brangiausias, koks nešvarus, nerūpestingas darbas. Mene, kaip ir kitur[,] galima pasauvaliauti, tačiau leista tik tam, kurs pasiekė tobulumo ribą; jis gali „jas“ peržengti ribą, gi tas, kurs iš kailio nerdamasis jos neprižengia, turėtų susiprasti ir arba mesti įnagį, arba tobulintis. Tiesa, tai gali būt žmogui įgimta, vienok [...] „tai“ negali būti įgimta visai kartai. Yra išimčių, yra šaunių, gražių darbų, bet [l. 3] vis dėl to tai bendra liga ir blogis. Tai yra pasityčiojimas iš meno, iš tos Dievo žmogaus širdin įdėtos kibirkštes, kuri ji, sakyčiau, stumia tikrumą mėgdžioti, bet ne ją niekinti ir maitoti. Vietoj žmogaus mes matome pelu maišus, sustingusius, be gyvybės, be judesio. Senoj kartoj mes matome norą, polėkį, ir jei kas aukstybių nepasiekė, tai bent josna kopė, gi daugis jaunimo surinko kažkokį [[tai]] prišvinkusį purvyną, juo drabstosi ir [[sako]] dedasi nešą Dievo kibirkštį. Dažnai skundžiasi meno nesupratimu, visuomenės surambėjimu. Dabar girdžiu reikalus pagerėjus, bet tai dar blogiau. Tatai niekad nepakėlė meno lygio, jį daugino tiktai, be to, tai pereinamas laikas ir meno karštligėi perėjus gali būt blogiau, nei buvo, ir nuo to tada kęs ne tik nemokša ir netalelingas, bet tikras menininkas.

Aš noriu grįžt prie amatininko. Jei Dievas žmogui įkvėpė meną, tai žmogus jį sukūrė. Jis būtinai turėjo pereiti per amatą, per norą padaryti daiktą ne tik naudingą, bet mielą ir gražų. Menas negimė muzėjui, jis ten pakliuvo, kai iš žmogaus buities išsprudo. Patys didžiausi menininkai panešėjo daugiau į darbo žmonės, amatininkus, o ne į kokius [[akademikus]] dvidešimt keturių metu genijus.

Mes apiplėšėme pakeles ir kapus, sunešėm muzejun[,] ir gerai padarėm, bet dievdirbis mirė, ir jis galbūt tikėjosi, kad ateis žmonės, kurie turės daugiau įgudimo ir kad ta vieta nebus tuščia. Jis savo naiviu nuoširdumu siekė, stengėsi, kankinosi, kad mūsų buities būtų gražesnė, kad gamtovaizdis kistų nuo žmogaus ranku darbo. Medis būt supuvęs? Taip, bet jei dievdirbys būt galėjęs, jis būt kalęs iš akmens, liejęs iš vario, nes „ir jis“ norėjo, kad jo darbas ir atmintis ilgiau patvertų.

Sakykit, ar atėjo kada nors mūsų menininkui galvon, kad galima iš tos dievdirbio tradicijos pasimokyti ir ypač ją perimti. Galbūt net turtus susikrauti. Sakysime, jei kas imtu ir pamėgintu nuliedinti kančią [[dievdirbio tradicijoj]], nes tos[,] kur mūs languose stovi[,] ir svetimos[,] ir dažnai labai blogo darbo. Juos galėtu ir svetimas, kaip krašto atmintį[,] nusipirkti. Tas pats su šventaisiais

paveikslais. Čia yra du pavyzdžiu, bet jų galētu būt be skaičiaus – visa mūsų buitis. Juk menininko, koks jis bebūtų, noras ir tikslas kaip galima plačiau paplisti. Poetas irgi galētu parašyt eilėraštį: pakabint sienoje ir atsisėst su įėjimo bilietais ant slenksčio, bet jis spausdina, platina. Geriau kad tuo keliu ateitų kurinys muziejun, nes tada jame nebūtu šlamšto, kuris kartais alkūnėmis jin įsiskverbia. Aš manau, kad aš nebūsiu tuo nei meno[,] nei menininku užgavęs, ir vieną[,] ir kitus gerbiu ir mėgstu.

[1940]